

**УКРАЇНСЬКИЙ НОНКОНФОРМІСТСЬКИЙ ВИСТАВКОВИЙ
РУХ ЗА КОРДОНОМ ТА ЙОГО НЕФОРМАЛЬНИЙ ЛІДЕР
ІГОР ЦИШКЕВИЧ (70-80 РР. ХХ СТ.)**

Простежується український нонконформістський виставковий рух за кордоном — від часів створення в 1979 р. Виставкового комітету до завершення його діяльності в 1983 р. Ідеться про неформального лідера виставкового руху Ігоря Цишкевича, постать і дослідницька діяльність якого вперше розглядаються на тлі драматичних подій української історії 1970-х рр.

Ключові слова: *виставковий рух, Ігор Цишкевич, Антон Соломуха, нонконформізм.*

Прслеживается украинское нонконформистское выставочное движение за рубежом — со времен создания в 1979 г. Выставочного комитета до завершения его деятельности в 1983 г. Идѣт речь о неформальном лидере выставочного движения Игоре Цишкевиче, фигура и исследовательская деятельность которого впервые рассматриваются на фоне драматических событий украинской истории 1970-х гг.

Ключевые слова: *выставочное движение, Игорь Цишкевич, Антон Соломуха, нонконформизм.*

In the article Ukrainian nonconformity exhibitional movement abroad — since the creation of Exhibition Committee in 1979 to close of its work in 1983 — is observed with help of archival and published sources, most of which are introduced to the scientific use in this context for the first time. Personality and scientific activity of Igor Ciszkewycz — the informal leader of the exhibitional movement — are represented in the article on the background of dramatic events in Ukrainian history of the 1970-s for the first time.

Key words: *exhibitional movement, Igor Ciszkewycz, Anton Solomukha, art of nonconformity.*

Дослідження є першою спробою в хронологічному порядку простежити український нонконформістський виставковий рух за кордоном — від часів створення в 1979 р. Виставкового комітету до завершення його діяльності в 1983 р. — із залученням архівних джерел, зарубіжних публікацій та ін. Уперше представлена науково-творча й організаційна діяльність неформального лідера виставкового руху Ігоря Цишкевича на тлі драматичних подій української історії означеного періоду.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в 60-70 рр. ХХ ст. в Україні окреслюються перші спроби подолання закритості українського суспільства від світових культурно-мистецьких процесів. Цю тенденцію зазначали провідні українські та зарубіжні дослідники: О. Авраменко, О. Глезер, М. Голубець, Д. Горбачов, Д. Даревич, Б. Кравців, М. Мудрак, Г. Скляренко, О. Сидор-Гібелінда, В. Сидоренко. Але комплексно ця проблема донині систематично не вивчена.

Перші українські паростки виходу з-під криги ізоляціонізму виникали ще в період «закритості» радянського суспільства, але значимого мистецького резонансу серед західних науковців не викликали. До таких спроб належать емігрантські виставки новоприбулих митців у Виставковому павільйоні в Торонто (1954), Музеї мистецтва в Монреалі (1956), музеї Вейн-Стейт університету в Детройті (1960) з нагоди 200-річчя Америки (1976).

Ставлення західних критиків до нонконформістського радянського мистецтва як до «російського» сформувало потужний міф російського нонконформізму на Заході й, по суті, «виключило» для Заходу такі центри нонконформізму, як Київ, Одеса, Львів, Таллінн, Рига з їх національно забарвленим мистецтвом. Упродовж багатьох років іноземні ЗМІ, порівнюючи радянське нонконформістське мистецтво (а йшлося переважно про російських митців) з авангардом 1920-х рр., доводили вторинність мистецтва. Поступово на Заході виникає міф про багатонаціональне нонконформістське мистецтво як «вторинне російське мистецтво», який, починаючи із 60-х рр. ХХ ст., і донині намагаються спростувати як західні знавці радянського мистецтва, так і ті, котрі опинилися на Заході й продовжували представляти нонконформістське мистецтво там. Серед них — П. Щеклоча, І. Мід, О. Глезер, Б. Гройс, І. Голомшток, А. Бускет, С. Гординський, М. Мудрак, Д. Даревич. Навіть у дослідженнях останніх років, проведених французьким університетом у м. Гренобль у 2009–2010 рр., радянське нонконформістське мистецтво представлене лише творчістю російських митців [14; 16].

Важливою в контексті «вторинності» радянського нонконформістського мистецтва була дискусія, яка розгорнулася на сторінках газети «New-York Times» у 1977 р. Це була відповідь відомого українського митця, мистецтвознавця С. Гординського на рецензію щодо виставки українських митців у музеї Нью-Йорка 1977 р. У рецензії американський журналіст назвав виставку «етнічною», спровокувавши таким чином відповідь С. Гординського, яка була надрукована в «Times» у вигляді критичного листа. У газеті «Гомон України» (Торонто) С. Гординський так прокоментував свій лист до редакції: «Я в листі застерігся, що виставка так не називалася, крім цього подав приклад, що у Франції ніхто не називає єврейського митця Шагала або еспанця Пікассо — етніками». С. Гординський зазначив, що в західному світі українські сучасні митці із советської України не представлені. У західному світі існує сталий стереотип: якщо виставки з національним характером не влаштовуються амбасадями або музеями цих країн, вони, здебільшого, долучаються до категорії творчості «етнічної», що в американському світі має присмак периферійності. Саме тому найпрестижніші мистецькі видання уникають на своїх шпальтах коментувати такі події [10].

Коментарі учасників неофіційного руху на Заході були різними — від намагань з'ясувати соціально-політичні причини «інформаційного

ізоляціонізму та політичної дискримінації», в яких виникало «ціною власного життя та за умов відсутності свободи» нонконформістське мистецтво, від спроб вписати його в контекст традиції 1920-х рр., «від якої митці були відірвані силоміць», до геополітичної структуризації мистецтва Литви, України, Білорусі, — щоб розтлумачити західному світові, що «радянське» — лише «російське». Відомий теоретик нонконформістського руху та колекціонер сучасного мистецтва О. Глезер зазначав, що нонконформістське мистецтво мало інші порівняно з авангардом 1920-х рр., мотиви і робити пряму аналогію дещо некоректно; що це явище цілком оригінальне, пов'язане з духовними проблемами і життям радянського соціуму, які абсолютно чужі Заходу [17].

Учасниця нонконформістського виставкового руху, науковець М. Мудрак у статті до каталогу «Сучасне мистецтво з України» (1979) намагається вивільнити мистецтво, культуру інших національностей з-під кліше «російського мистецтва», яке представлено на Заході недостатньо [12].

Незважаючи на усталеність стереотипів, які сформували уявлення західного світу про радянське нонконформістське мистецтво як «етнічне», периферійне, виставкова діяльність українських митців-нонконформістів за кордоном була доволі активною. Масштабні виставки представляли широку палітру мистецтва в Галереї Гросвенор, Музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку, Інституті сучасного мистецтва в Лондоні, Музеї Гренобля, в Турксі й Лавалі, Палаці Конгресів у Парижі, Галереї Кіріко в Римі, у Флоренції, Амстердамі, Лугано, Копенгагені, Берліні, Лос-Анжелесі¹. Виставка в Пале-де-Конгрес (Палац Конгресів, Париж) була першою загальнонаціональною виставкою російських художників-нонконформістів [6].

Українські митці, які емігрували на Захід у 70-х рр. ХХ ст., дедалі частіше ставали учасниками масштабних виставок і бієнале російського мистецтва за кордоном. Виставка «Париж–Москва 1900–1930», що відбулася в Музеї Центру ім. Жоржа Помпіду (1979), практично в часі з першою пересувною виставкою українських митців-нонконформістів у Мюнхені. У паризькому тижневику «Нувель Обсерватор» було надруковано чотири критичні статті, присвячені долі радянського мистецтва, які розкритикували виставку «Париж–Москва 1900–1930» за «приховування соціального та політичного контексту епохи» [13].

Перша бієнале російського мистецтва «Premiere Biennale des Peintres Russes» відбулася в культурно-мистецькому центрі Везінет (Франція, 1979–1980) завдяки сприянню відомого російського галериста О. Глезера та за підтримки доктора М. Дана, знаного колекціонера і популяризатора сучасного мистецтва. Для каталогу були

---

¹ Цей список не вичерпує всіх виставок, зокрема й індивідуальних, у яких брали участь художники-нонконформісти.

використані фото з приватного архіву О. Глезера. З українських представників у виставці взяли участь митці, які емігрували на Захід — А. Соломуха, В. Макаренко (Париж), Л. Межберг, А. Кринський, В. Бахчиніан (США), Єва (Ізраїль) та Ф. Гуменюк, який проживав у Ленінграді. У виставці також узяти участь художники Грузії, Узбекистану, Казахстану, Білорусі, Литви. У м. Ріміні (Італія) Салон «Fieristico» презентував 23–31 серпня 1980 р. виставку-ярмарок «Художня виставка неофіційного російського мистецтва», в якій з українських художників були представлені В. Макаренко й А. Соломуха. Участь українських митців у цих виставкових процесах ставала дедалі помітнішою для французької мистецтвознавчої преси, що дало поштовх до активної участі в європейському арт-ринку.

Ситуація змінюється, коли до Радянського Союзу в 1977 р. за програмою обміну IREX приїжджає подружжя науковців Мирослава Мудрак¹ та Ігор Цишкевич — громадянин США. Згадуючи це знайомство, А. Соломуха розповідає: «Цей приїзд усередині певних неофіційних кіл викликав резонанс. КДБ стежило за нами та за подружжям беззупинно. Навіть готувалася провокація, щоб заарештувати Ігоря. На щастя, все обійшлося. І. Цишкевич зібрав в Україні велику кількість «транспортельних» творів одеських нонконформістів, виконаних на папері та картоні і реалізував проект — 12 виставок нонконформістського мистецтва як у Європі, так і США (Мюнхен, Лондон, Париж, Нью-Йорк, Філадельфія, Востон та ін.)» [3].

І. Цишкевич був першим, хто представив українське нонконформістське мистецтво світу і чия постать донині недооцінена в контексті історії українського нонконформізму. Його цікавили персональні контакти в мистецькому середовищі головних культурних центрів СРСР. У Москві він потрапив у т. зв. «неофіційне» коло — довідав про вже знаного в Росії українського художника Володимира Макаренка, познайомився з художником-сценографом у Театрі на Таганці, одеситкою Надією Гайдук. Російські художники-нонконформісти найцікавішим явищем назвали саме одеський нонконформізм [4]. Слід зауважити, що 60-і рр. ХХ ст. дали художній культурі Росії видатні імена митців — О. Рабіна, М. Рогінського, І. Кабакова, А. Зверева, В. Яковлева, Д. Краснопецева, Д. Плавінського, М. Вічтомова, В. і Є. Кропивницьких, В. Немухіна, Е. Неізнаного, О. Целкова та ін., які широко популяризуються сучасною Росією. Такі митці, як В. Яковлев і А. Зверев, О. Горохов, І. Ворошилов, Е. Курочкін, українці Н. Гайдук, В. Сазонов, В. Макаренко та Ф. Гуменюк, брали участь у багатьох відомих і водночас скандальних виставках — «бульдозерній», одноденних у приватних квартирах і майстернях, у ЦБПМ (Центральний будинок працівників мистецтв), у Фізичному інституті ім. П. Лебедева РАН, у виставковому залі Міськкому графіків

---

¹ У 1977–1978 рр. М. Мудрак отримав грант IREX (International Research and Exchanges Fellow) і приїжджав в Україну для дослідницької роботи.

на Малій Грузинській. Особисті і творчі долі митців цього покоління склалися по-різному: одні — належне визнання в Росії, в еміграції, інші — неповною мірою розкрили свій талант, рано пішли із життя.

Зацікавлення молодого І. Цишкевича т. зв. «лівим» мистецтвом не було випадковим. Його світогляд формувався під впливом суспільно-політичних українських організацій за кордоном: від суто «лівих» до радикально «правих», де найпомітнішою була діяльність «мельниківців», «бандерівців» та «двійкарів». За своїми поглядами родина І. Цишкевичів належала до табору «бандерівців», які продовжували на Заході традиції визвольних організацій в Україні, сповідували націоналістичні погляди, виступали проти більшовицької ідеології. Своїми духовними вчителями він вважає відомого українського письменника в еміграції, учасника визвольного руху, в'язня німецьких концтаборів Д. Чайковського та голову Української асоціації вчених і журналістів США і Канади доктора М. Кушніра.

Інтелектуально вільний та політично незаангажований І. Цишкевич із приїздом до України потрапив у шокуючу для нього атмосферу страху й задухи. У 1960–1970-х рр. Україна стає «випробувальним полігоном» для каральних органів, у 1977–1983 рр. ще тривають репресії проти тих, хто виявляє бодай найменші ознаки незгоди з пануючою ідеологією [7]. Згадуючи своє знайомство з онукою видатного Михайла Старицького, українською драматичною акторкою, письменницею й перекладачкою Іриною Степенко, з якою його познайомив Й. Гірняк, І. Цишкевич розповідав: «У середовищі української інтелігенції в той час панувало загальне напруження. І. Степенко надала мені уявлення про театр «Березіль». Вона мала великий фотоархів Л. Курбаса, який пізніше оприлюднив Й. Гірняк у своїх «Споминах». У спілкуванні вона виявляла велику обережність, бо вже була на той час під пильним наглядом КДБ, й ділилася інформацією так би мовити дозовано».

Ознайомлення з так званими «боковими» архівами, зустрічі з діячами культури й мистецтва, художниками, фахівцями в галузі театру, кіно, музики, образотворчого мистецтва вводять І. Цишкевича в коло «неофіційної» культури.

Йосип Гірняк, видатний актор театру «Березіль», глибше відкрив І. Цишкевичу все те, що відбувалося в радянській Україні: познайомив з багатьма фахівцями — Н. Кузякіною, знавцем української драматургії, з режисером театру І. Молостовою, С. Параджановим та іншими.

Поступово коло знайомств розширювалося: з письменниками-шістдесятниками — І. Драчем та Д. Павличком, з молодими митцями-однодумцями, колишніми студентами Київського державного художнього інституту Антоном Соломухою та Сергієм Гетою, які невдовзі залишать Україну (С. Гета в 1976 р. поїхав до Москви, в 1978-му емігрував до Парижа А. Соломуха). З 1975-го по 1978-й рік їх творчість і незгода з політичною цензурою привертають увагу

влади. Неодноразово їх викликають у КДБ. Саме ці київські художники, а також декілька їхніх ровесників і однодумців шукали нові естетичні форми, були наповнені духом спротиву офіційній закостенілості у своїх сферах життя.

У цей час М. Мудрак та І. Цишкевич, прагнучи ознайомитися з новим цікавим мистецтвом, отримують дозвіл поїхати до Одеси, де й виникла ідея проведення за кордоном виставок українських художників-нонконформістів. Митці зібралися в помешканні художника В. Хруща для обговорення можливостей перевезення творів за кордон. Було вирішено, що кожен митець дає дві картини, на яких має бути дарчий напис «Гореві на день народження». Роботи до Європи І. Цишкевичу допомогла вивезти дружина представника американського уряду, який працював у Києві для створення консульського відділу США, — Синтія Портер. Завдяки її сприянню Захід побачив картини українських художників-нонконформістів [4].

У 1979 р. І. Цишкевич зустрічається в Парижі з А. Соломухою і разом утворюють Виставковий комітет, складають план роботи і розпочинають виставкову діяльність у країнах Західної Європи, Канаді та США [9].

Окреслюючи проблемне поле презентації нонконформістського мистецтва за кордоном та шляхи його реалізації за підтримки української діаспори, Виставковий комітет зазначав, що українське образотворче мистецтво, поширення якого потребує експозиції, каталогів і критики, досі не висвітлене. Саме виставки з України надають можливості наголосити про розвиток у її образотворчому мистецтві вільної естетичної думки.

Перша пересувна виставка українських митців-нонконформістів, організаторами якої були І. Цишкевич, А. Соломуха та В. Стрельников, відбулася в Мюнхені в червні-липні 1979 р. за підтримки Українського вільного університету і його ректора, професора В. Яніва. На виставці презентувалися твори А. Соломухи, А. Антонюка, В. Басанця, І. Боднара, Н. Гайдук, М. Грицюка, С. Гети, Коваленка, Р. Макоева, В. Маринюка, І. Марчука, В. Наумця, С. Сичева, О. Стовбура, В. Стрельникова. Вона була доповнена широкою фотодокументацією з попередніх «квартирних» виставок в Одесі й Москві та набула значного резонансу в пресі. У рецензії на виставку в газеті «Баєрн кур'єр» висловлювалися достатньо радикальні погляди на «багатогранну панораму неофіційного культурного життя в Україні». Особливо наголосувалося, що історична заслуга виставки полягає в тому, що це смілива спроба не тільки згуртувати українських митців, але й виділити, позитивно відокремити їх від маси безвартісно-комерційних російських працівників від малярства. Автор рецензії вдався і до термінологічного з'ясування поняття «неконформізм»: «Цей термін — нехай це буде зафіксовано для історії — чисто утилітарний, він «видуманий» самими організаторами виставки і в жодному разі не претендує на абсолютне визначення якогось одного суцільного напрямку

в малярстві, ані не визначує якоесь групово-організаційне пов'язання мистців, твори яких виставлені на пересувній виставці, яка напевно увійде в історію українського мистецтва як перша на Заході виставка «неконформістських» мистців з України... Назва «неконформісти» — орієнтаційного характеру і призначена виключно для західного глядача, якому ця назва є поняттям само по собі, яке окреслює групу (тепер вже інфляційну масу) советських мистців із т. зв. третьої російської еміграції, серед яких поважне число становлять малярі єврейського походження. Єдина ціль цього терміну полягає в тому, щоби пробити своє українське вікно в західний світ. Попри цю, так би мовити, пропагандивно-публіцистичну ціль цієї назви, сучасні творці неофіційного мистецтва в Україні творять окрему групу, яка носить цілком окремі мистецькі й національні ознаки, так що говорити про них як про окрему українську групу цілком природна річ, до цієї групи також належать єврейські малярі української школи». Цю ж термінологічну проблему на сторінках журналу «Сучасність» з'ясовує й А. Оленська-Петришин, зауваживши, що термін «неконформізм» має значення лише в контексті тоталітарної дійсності [8].

У 1979 р., в рамках проведення виставки, за фінансової підтримки української громади в Мюнхені виходить друком унікальне видання — каталог «Сучасне мистецтво з України», який уперше представив західному світові різноманітну панораму неофіційного мистецтва в УРСР. Каталог містив твори В. Стрельникова, А. Солонухи, Шаповаленка, Р. Макоєва, О. Онуфрієва, Л. Яструб, В. Банця, С. Сичова, В. Хруща, Н. Гайдук, В. Цюпка, В. Сазонова, А. Антонюка, В. Наумця, В. Маринюка, В. Макаренка, Ф. Гуменюка, І. Марчука, С. Гети, М. Грицюка.

Фахівці в галузі мистецтва з української діаспори у своїх дослідженнях відзначали брак поінформованості про мистецтво інших республік СРСР, котре мало національну специфіку, відмінну від мистецтва Росії, а також поступовий просування неофіційного мистецтва в Європі та США, яке активізувало на початку 1960-х рр. (участь українських митців у Венеційській бієнале з 1924 р. [24], персональні виставки В. Макаренка (Югославія — 1975, Франція — 1976), В. Сазонова (Німеччина — 1981–82), В. Стрельникова й А. Солонухи (Австрія — 1978, Німеччина — 1979)). У статті до каталогу відомий теоретик і критик мистецтва, професор Огайського університету М. Мудрак, яка вперше висвітлила проблемне поле українського неконформізму для західного читача, наголошувала, що помилково вважати українське неконформістське мистецтво політично вмотивованим, оскільки більшість митців творить естетичний протест «l'art pour l'art». У творах художників-неконформістів «немає жодного суспільно-політичного коментарю, дисидентського забарвлення в трактуванні матерії», натомість це мистецтво оптимістичне, «передає бунтівливу, а також покірну українську психіку» з її космологізмом та акцентуацією на тематиці українського села. І хоча

думка дослідниці про відсутність суспільно-політичного забарвлення нонконформістського мистецтва на тлі його загальноукраїнського розвитку є суперечливою (згадаймо політично мотивовані твори О. Заливахи, В. Кушніра, А. Горської, Г. Севрук, В. Зарецького, В. Куткіна та ін.), усе ж вона відбиває специфіку певних осередків мистецького нонконформізму [15].

Друга пересувна виставка нонконформістського мистецтва переїхала до Лондона. Після закінчення «Студії 68» І. Цишкевич нелегально вивозить з України сто картин українських художників-нонконформістів. Деякі роботи він залишає на збереження в центральному офісі Союзу українців у Великобританії (СУВ) і домовляється про підтримку в організації виставки. Вона відбулася в будинку філії Римського українського католицького університету ім. Святого Климента в Лондоні — одного з наймолодших наукових центрів української діаспори в Західній Європі, який заснував патріарх Йосип Сліпий (1892–1984) і котрий належав Союзу українців Великобританії.

У 1977 р. Освітня фундація письменників та дослідників організувала велику виставку «Unofficial Russian Art from the Soviet Union» («Неофіційне російське мистецтво з Радянського Союзу»), яка відбулася в Інституті сучасного мистецтва в Лондоні (ІСА), куди були запрошені скульптор Ернст Неізнак та російські митці, котрі щойно приїхали на Захід. Для організаторів було важливим, щоб виставка не позиціювалася як частина історії української діаспори й емігрантської культури, а як окрема мистецька подія, яка засвідчила б розвиток вільної естетичної думки в образотворчому мистецтві України. Вітальне слово виголосив Джордж Тайнер¹, котрий зазначив: «Ми подумки разом з письменниками, поетами, філософами, кого переслідують, — В. Чорноволом, І. Світличним, В. Лісовим, Є. Сверстюком, М. Осадчим, Є. Пронюком, В. Лісовим. Всі вони та багато інших провели багато років у тюрмах, колоніях і внутрішній еміграції... ми хочемо звернутися словами пана Роланда Пенроуза²: «Серйозне випробування переслідуванням загартувало їх як людей і посилює їхній меседж — імператив свободи духу задля свободи думки та ствердження себе як індивідуальностей» [15].

Реакція західного світу на виставку була достатньо позитивною. Критики мистецтва відзначили інноваційність форми та ліричну м'якість змісту. Деякі очікування не справдилися. Критик мистецтва Сьюзен Річардс з Інституту сучасного мистецтва в Лондоні відзначила складність, особистісний зміст і ностальгію за чимось невлонним, назвавши твори українських митців реакцією проти ідеалів

---

¹ Представник усесвітньої організації із захисту прав людини «Міжнародна амністія» («Amnesty International»), головний редактор антицензурного журналу «Index of Censorship».

² Видатний англійський історик мистецтва, художник, головний біограф Пабло Пікассо.

колективізму: «Ікони» індивідуалізму, вони мають щось важливе сказати Заходу» [19].

За результатами виставок у Мюнхені та Лондоні І. Цишкевич, А. Соломуха та В. Стрельников у 1980 р. друкують ще один, але вже самвидавний, каталог — раритетне нині видання, яке зберігається в приватному архіві А. Соломухи в Парижі. Каталог оформлений чорно-білими ілюстраціями А. Соломухи, І. Марчука, Ф. Гуменюка, С. Гети, А. Антонюка, М. Гицюка, фотодокументами двогодинної виставки під відкритим небом в Одесі С. Сичова та В. Хруща перед Державним театром опери та балету в 1967 р., доповнений обкладинками каталогів «Коллекция Владимира Асриева» (Одеса, 1976) та «Ястреб. Октябрь 76. Одесса». До каталогу ввійшли критичні статті С. Річардс (англійською мовою) та М. Богущ-Шишко (польською мовою), а також виступ Дж. Тайнера на відкритті української нонконформістської виставки в Лондоні.

Наступна пересувна виставка відбулася в США (Нью-Йорку, Філадельфії, Вашингтоні та Клівленді) за сприяння Асоціації українських митців у США, заснованій митцями-емігрантами в 1952 р. Концепція виставки в Нью-Йорку була видозмінена — митці вирішили зробити презентацію українського нонконформістського мистецтва як ситуативно-концептуальний мистецький відгук на посттоталітарне мистецтво. Було виготовлено сценічні декорації — на тлі плакатів з гаслами «Вперед до комунізму», «Ленін — вічно живий», «Наша мета — комунізм», «Власть — народу» та мольберт. Це символізувало гнітючу ситуацію несвободи, коли ідеологія стала інструментом нищення вільної мистецької думки.

Після тривалих розмов та численних інтерв'ю з учасниками виставкового руху за кордоном — Ігорем Цишкевичем та Антоном Соломухою — детального з'ясування всіх обставин їхньої діяльності, незважаючи на тиск КДБ, зокрема й факту підготовки арешту І. Цишкевича в Києві, якого йому вдалося волею випадку уникнути, автор статті звернулася до Галузевого державного архіву Служби безпеки України з проханням надати справи І. Цишкевича та А. Соломухи й отримала відповідь, що «в ГДА СБ України будь-яка інформація, а також документи стосовно вищевказаних осіб не виявлені».

Отже, на основі архівних джерел та опублікованих матеріалів відтворено український виставковий рух за кордоном. Завдячуючи зусиллям відомих галеристів, мистецтвознавців, науковців, представників української діаспори, українські художники-нонконформісти введені до світової культури як явище оригінальне, представлені у всесвітніх музеях, що сприяло їх активній участі у світовому арт-ринку.

Завданням подальших досліджень художньої культури в Україні є системне переосмислення сфальсифікованої історії розвитку образотворчого мистецтва, різноманітних стилів, напрямів, течій, художньо-естетичних експериментів, світоглядних, філософських концепцій

з тим, щоб творчі долі покоління художників-нонконформістів 60-х рр. ХХ ст. органічно ввійшло до контексту світової культури.

Список літератури

1. Автобіографія І. Цишкевича.. // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція). — 4 с.
2. Зустріч із творчістю Батьківщини // Шлях перемоги // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція). — 1979. — Ч. 30. — 29 листоп. — С. 4.
3. Інтерв'ю Л. Смирної з А. Соломухою. 16.01.2011 р.
4. Інтерв'ю Л. Смирної з І. Цишкевичем. 08.06.2011 р.
5. Кравців Б. Шістдесят поетів шістдесятих років. — Нью-Йорк: Пролог, 1967 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція).
6. Музей нонконформистского искусства Електронний ресурс // www.nonmuseum.ru/old/Fest/liagochev.htm. — Назва з екрана.
7. Овсієнко В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. / Упорядкував автор. — Х. : Харківська правозахисна група; К.: Смолоскип, 2005. — Кн. 2. — С. 107–146.
8. Оленська-Петришин А. У вимірах форми й експресії : статті / А. Оленська-Петришин. — К. : Світовид, 1997. — 214 с.
9. План роботи виставочного комітету 1979–1980 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція).
10. Про другу світову виставку українських мистців. Розмова з головою журі Святославом Гординським. — Гомон України: Місячний додаток «Гомону України» «Література і мистецтво». — Торонто. — 1983. — 23 лют.
11. Рутковський А. Марк Нестантинер: «В Украине меня всегда поражало количество профессиональных патриотов» / А. Рутковский // Ежедельник 2000. — 2010. — 10 мая.
12. Сучасне мистецтво з України. Виставка живопису-малюнків-скульптури / Вступна стаття М. Мудрак. — Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк-Париж, 1979. — С. 4.
13. Юсер Ф. Двусмысленности выставки «Париж–Москва». — Цит. за: Русская мысль. — 2011. — 27 июля.
14. Chambard M. L'Art non officiel sovietique de l'U.R.S.S. l'Occident de 1956 1986. Deux parcours: Oskar Rabine et la revue A-Ya. — UPMF. — Grenoble. — 2009–2010.
15. George Theiner, opening the Ukrainian Non-Conformist Art Exhibition at the Ukrainian Catholic University, 79 Holland Park, W14 23 July 1979 // Архів художника А. Соломухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція); Каталог «Contemporary Nonconformist Art From the Ukraine». — Самвидав, 1980. — С. 9–10.
16. Gleser A. Remarques Sur L'art Russe «Non Officiel» // Premiere Biennale des Peintres Russes 20 decembre 1979 — 13 janvier 1980. — Centre des Arts Et Loisiris Du Vesinet; Face l'Histoire, 1933–1996: l'artiste moderne devant l'vnement historique. Exposition. Paris Centre national d'art et

- de culture Georges Pompidou. 1996–1997; Berelowitch W. et Gervereau Alain (dir.), Russie, U.R.S.S., 1914, 199: changements de regards, 1991; Golomshtok I., Glezer A., Unofficial Art from the Soviet Union, 1977; Sjeklocha P., Mead I., Unofficial Art in the Soviet Union, 1967; Rosenfeld A., Dodge N. (diteurs), From Gulag to Glasnost: nonconformist art in the Soviet Union: the Norton and Nancy Dodge Collection, the Jane Voorhees Zimmerli Art Museum, Rutgers, the State University of New Jersey, 1995; Rueschemeyer M., Golomchok I., Kennedy J., Soviet Emigr Artists: life and work in the USSR and the United States, 1985; Baigell R. and M., Soviet Dissidents Artists: Interviews after Perestroika, 1995.
17. Gleser A. Remarques Sur L'art Russe «Non Officiel» // Premiere Biennale des Peintres Russes 20 decembre 1979–13 janvier 1980. — Centre des Arts Et Loisiris Du Vesinet.
  18. Mel Gussow, Ben Brantley. Harold Pinter, Playwright of the Pause, Dies at 78 // The New York Times. — 2008. — December 25.
  19. Richards S. Ukrainian Artists: Каталог «Contemporary Nonconformist Art from the Ukraine». — Самвидав, 1980. — С. 1 // Архів художника А. Солонухи: Український мистецький нонконформізм за кордоном (1978–1983, Париж, Франція).
  20. Southern Illinois University Special Collections Research Center "Електронний ресурс" // <http://archives.lib.siu.edu>

Надійшла до редколегії 02.04.2013 р.